

УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-3.23>**Д. В. Сафіян**аспірант кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Дослідження присвячене вивченню актуальної проблеми становлення особистості та професійної компетентності судового експерта. Виявлено, що на сучасному етапі розвитку судочинства судовий експерт, як важлива ланка цього процесу, повинен бути готовий до включення в подальшу судову діяльність та бути спроможним до ефективного розв'язування як особистісних, так і професійних проблем. Все це залежить не тільки від отриманих знань, набутих вмінь та навичок, але й від деяких індивідуальних якостей, для позначення яких і вживаються поняття «компетентність» та «компетенція», які і відповідають парадигмі складної європейської освіти. Зазвичай феномен та структура професійної компетентності судового експерта визначаються з урахуванням компетентнісного підходу в навчальному процесі вищого освітнього закладу. Педагогічний процес у вищих навчальних закладах має забезпечити процес розвитку компетентного спеціаліста у галузі судової експертизи, який має всі необхідні компетенції, що допоможуть професіоналу визначитися, яким саме способом виконання діяльності він оволодів, до чого він готовий, як саме він має себе удосконалювати.

Окрім професійних знань, вмінь та навичок, велику цінність мають спеціальні здібності, вміння та особистісні властивості, що забезпечують гнучкість та динамізм професійної поведінки, креативність у професійній діяльності, самостійність у пошуку та засвоєнні нової інформації і нового професійного досвіду. Особливо підкреслюється необхідність набуття здатності до прийняття адекватних рішень у становленні судового експерта в умовах дефіциту часу та наявності навичок оптимальної взаємодії із іншими учасниками судового процесу.

У статті визначена структура особистісно-професійної готовності майбутнього судового експерта, виявлені особистісні якості, якими повинен бути наділений майбутній судовий експерт, розглянута проблема структури особистісно-професійної готовності майбутнього судового експерта. Виділені умови, яким слід приділити увагу під час підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах та під час підвищення кваліфікації.

Ключові слова: сучасний фахівець, психологічні аспекти, особистісні якості, професійна компетентність, професійна діяльність.

Постановка наукової проблеми. Сучасним ключовим елементом розвитку судово-експертної діяльності є створення умов для постійного професійного вдосконалення фахівця з судової експертизи як різнобічно розвиненої, врівноваженої, вмотивованої, креативної людини, що спроможна приймати нетривіальні рішення у ситуаціях суб'єктивної проблемності, що характеризуються високим рівнем невизначеності. Соціально-економічні перетворення, які постійно відбуваються у суспільстві, висувають нові вимоги й до особистості сучасного фахівця судової експертизи. Все більшого значення набуває здатність до перманентного професійного розвитку та самостійного пошуку інформації, що сприятиме в подальшому вирішенню суспільних та особистісно-значущих проблем в умовах сьогодення.

Професійне становлення будь-якого фахівця інтегрує в собі різнобічні знання, вміння, навички та ставлення, які демонструє фахівець відповідно до вимог професії судового експерта. Професія

судового експерта вимагає від нього як фахівця насамперед сукупності відповідних професійних знань, навичок і вмінь, а також сформованості певних професійно важливих особистісних рис та якостей [3, с. 312].

У наш час сучасна система вищої освіти повинна створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованого на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить у подальшому високий рівень продуктивності професійної діяльності і як наслідок – кар'єрне зростання та самореалізацію. Варто звертати увагу на постійний саморозвиток особистості в процесі професійної самореалізації. Успішне оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до вимог обраної експертної спеціальності постає основним завданням для професійного фахівця. Важливим також є володіння максимально вираженими особистісними якостями, здобутими знаннями та практичними навичками, що є передумовою ефективного

здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення та розвитку особистості. Сьогоднішня висуває до судових експертів вимоги не тільки щодо наявності базових професійно важливих якостей особистості, а ще й до здатності майбутнього фахівця аналізувати свою професійну діяльність, удосконалювати професійні навички, засвоювати нові професійні напрями сучасної експертології [13, с. 117; 5].

Для реалізації цих цілей удосконалюються сучасні методики проведення конкурсів на заміщення вакантних посад, атестації судових експертів, вирішення інших кадрових питань. Збагачуються методики досягнення об'єктивності і комплексності оцінки професійних знань і навичок майбутніх судових експертів із залученням до цього процесу експертної діяльності.

Однак в процесі практичного застосування цих інновацій виявляються проблеми, що вимагають наукового вивчення. У сучасному становленні особистісно-професійних чинників судових експертів існують суперечності між: актуальною потребою в проведенні різноманітного роду експертиз; необхідністю розробки психолого-правових технологій, що дозволяють об'єктивно оцінювати особистісні і діяльні параметри професіоналізму судового експерта, можливості і перспективи його розвитку; гострою потребою становлення особистісно-професійних якостей судових експертів з урахуванням сучасного експертного навантаження в області здійснення експертної та наукової роботи [3, с. 58; 7, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проаналізувавши наукову літературу, можливо зробити висновок про те, що особистісно-професійне становлення відіграє особливу роль у процесі розвитку особистості майбутнього судового експерта, його професійної свідомості й успішності подальшої професійної діяльності. Теоретичні аспекти професійного становлення майбутнього фахівця розроблені у наукових роботах С. Бережної, Т. Кисельова, Л. Коновалової, Н. Кузьміна, Т. Полякова та інших. Великий вплив на розвиток теорії професійного становлення здійснили праці А. Бодальова, Л. Божович, І. Кона, А. Маркової, Л. Мітіної та інших. Психологічним аспектам професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом присвячені дослідження О. Єрмолаєва, Л. Захарова, Е. Зеєра, Т. Кудрявцева, С. Максименка, Т. Титаренка та інших. У контексті професійного становлення фахівця аналізували проблеми професійної самосвідомості Б. Паригін, В. Брагіна, П. Шавір.

Формування особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця було предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як О. Бандурка, В. Бакуменко, В. Білолінецький, С. Бублик, І. Голосніченко,

О. Єлісеєв, Н. Кулик, В. Медведєв, В. Плішкін, С. Сливка, В. Соколов, В. Тюріна та інших.

Психологічні та педагогічні аспекти особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця досліджували: професійну зрілість та професійну усталеність (Г. Яворська), професійно-моральну стійкість (Г. Штефаніч) та моральні якості працівників ОВС (А. Грязнов, А. Токман), емоційну стійкість (З. Шайхлісламов), діагностику стресостійкості (В. Мозговий), професійну мотивацію (А. Москаленко, Д. Кобзін) [13, с. 127, 2, с. 183].

Мета статті. Метою нашого дослідження є визначення основних теоретичних передумов особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця у галузі судової експертизи. Вибір мети зумовлює необхідність розв'язання наступних завдань дослідження: 1) визначити структури особистісно-професійної готовності майбутнього судового експерта; 2) виявити, якими особистими якостями повинен бути наділений майбутній судовий експерт.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В психології давно є визнаним вирішальне значення провідної діяльності для становлення особистості [10, с. 283]. Як зазначає Е.Ф. Зеєр, визнання особистісно-утворюючої функції провідної діяльності неминуче приводить до виділення в безупинному процесі становлення особистості періоду, пов'язаного з вибором, підготовкою до виконання і виконанням дорослою людиною одного типу діяльності – професійної. Перетворення професійної діяльності на провідну залежить від соціально-економічних відносин, соціальної ситуації, позиції особистості. Цей період займає значну частину життя людини. Сучасні дослідники для позначення особистісних змін, які відбуваються в процесі засвоєння і здійснення професійної діяльності і зумовлюються характером цієї діяльності, все ширше використовують поняття «професіогенезу», яке розглядається як цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору і прийняття професії судового експерта і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність. В літературі зазвичай виділяють два напрями професіогенезу особистості: формування внутрішніх засобів професійної діяльності, що включають спеціальні знання, уміння і навички, мотиваційні аспекти професійної діяльності, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексію, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності; формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів [4, с. 216].

Судовим експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення

експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1].

Професійна діяльність судового експерта висуває до нього безліч різних вимог, серед яких найважливіша – наявність розвинених професійно важливих якостей особистості. Відсутність або недостатній розвиток цих якостей можуть перешкоджати нормальному здійсненню експертом його функціональних обов'язків, породжують помилки в його діяльності, викликають процеси професійної дезадаптації і професійної деформації особистості [3, с. 139, 7, с. 23].

Вищенаведене вимагає від майбутнього судового експерта складної роботи над своїм професійним становленням. А саме – розуміти процес прогресивної зміни особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [4 с. 29, 58]. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей людини [11, с. 30].

У більшості авторів поняття «професійний розвиток» вживається як синонімічне до поняття «професійне становлення». На думку науковців, поняття «професійне становлення» є ширшим за «професійний розвиток», який можна вважати за основний, але не єдиний компонент професійного становлення судового експерта [5].

Проаналізувавши праці найбільш авторитетних дослідників у галузі психології праці, В.О. Толочек зробив висновок, що основними етапами процесу формування професійної придатності людини можна вважати такі: трудове виховання і навчання (підготовка дитини, підлітка до праці і вибору професії); професійна орієнтація (допомога у виборі професії: освіта, консультація, корекція професійних планів, оптація – знаходження мінімального досвіду в конкретній роботі та інше); професійний відбір (визначення ступеня придатності людини до певної професії, трудової посади, робочого місця); професійна підготовка (обґрунтування і розробка рекомендацій, програм навчання, методик, засобів тощо); професійна адаптація (розробка засобів, методів, критеріїв оцінки успішності діяльності суб'єкта, виявлення критичних факторів адап-

тації, кризових періодів; психологічний супровід суб'єкта на початкових етапах його професійної кар'єри); професійна діяльність (забезпечення раціональної організації її умов, процесів, безпеки, оптимальних ділових контактів і взаємодії, розвиток професіоналізму, ефективності, задоволеності працею, охорони праці тощо); професійна атестація (періодична оцінка кваліфікації з метою обґрунтування рекомендацій з посадових переміщень, оплати праці, перепідготовки тощо); професійна реабілітація (відновлення стану психічного і фізичного здоров'я) [12, с. 375].

Особистість майбутнього фахівця судово-експертної діяльності – це сукупність якостей, властивостей, станів судового експерта, що створює можливість здійснювати професійну діяльність і водночас змінюватися самому, удосконалюватися в процесі навчання та роботи. Критеріями професіоналізму судового експерта є: сформованість професійної мотивації; професійна самосвідомість; сформованість професійно-важливих рис та якостей особистості.

На формування психологічних якостей судового експерта впливають і зовнішні умови, в яких проходить його робота [2, с. 317]. Ці умови, поряд з внутрішніми, впливають на вироблення і формування у судового експерта таких якостей особистості, які необхідні йому для успішного виконання покладених на нього обов'язків. Особливістю цих умов є насамперед те, що вони відображають специфіку роботи судового експерта.

До них, зокрема, належать: сувора правова регламентація експертної діяльності, що поєднується з самостійністю експерта в обранні видів досліджень, які повинні бути проведені для вирішення питань, поставлених органом, який призначив експертизу; обов'язок збереження службової таємниці; особлива суспільно-психологічна атмосфера розслідування, за якої до результатів експертизи проявляється інтерес не тільки з боку правоохоронних органів, але всіх осіб, які так чи інакше зацікавлені в результаті цієї кримінальної або цивільної справи; дефіцит часу, встановленого для проведення експертизи і, як наслідок цього, постійне розумове й емоційне перевантаження судового експерта [2, с. 117, 6, с. 25].

Зазначені особливості вимагають від експерта таких психічних якостей, як ідейність і принциповість, високорозвинена правосвідомість, підвищене почуття відповідальності. Зазначене своєю чергою передбачає наявність високих вольових якостей у особи, що займається експертною діяльністю.

Специфічні завдання, що виконуються експертизою в кримінальному і цивільному процесах, впливають не тільки на психологічні якості особистості судового експерта, а й на зовнішні умови, в яких ці якості знаходять свій прояв. Становлення

особливостей професійної діяльності судового експерта необхідно для того, щоб виявити психічні якості, особливо важливі для виконання експертної роботи [5; 11].

«Іноді буває важко дізнатися, – пише відомий фахівець в області психології праці І.Д. Левітов, – придатна людина до даної професії чи ні. Це відбувається в тих випадках, коли не зовсім ясно, яких якостей від особистості вимагає ця професія, або психологічні компоненти цієї професії є спірними». Він зазначає, що психологічне вивчення професії повинно бути підпорядковане двом цілям: 1) визначенню професійної придатності, тобто відповідності психічних якостей працівника вимогам, що пред'являються професією до психіки людини; 2) розробці таких основ навчання і виховання, за яких у процесі оволодіння необхідними знаннями та навичками у особи формувалися і розвивалися б професійно-важливі психічні якості [9, с. 175].

Експертна діяльність вимагає від її фахівців таких психічних якостей, як посидючість, наполегливість, уважність, а також певних моторних навичок і аналітичного мислення. Характер роботи експерта такий, що за відсутності у особливості майбутнього судового експерта цих якостей не може бути гарантований успішний результат. Тому необхідно домагатися того, щоб в процесі навчання і виховання судових експертів такі психічні якості вироблялися, а під час підбору кадрів судових експертів враховувалися.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) встановлено, що до структури особистісно-професійної готовності майбутнього судового експерта входять, зокрема, усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності, оцінення своїх сил і можливостей, критичне ставлення до себе і результатів своєї діяльності, пізнання професійних вимог, можливостей і емоційно-ціннісного ставлення до себе як до суб'єкта конкретної професійної діяльності; 2) виявлено, що певні психічні якості, такі як сконцентрованість, наполегливість, уважність, аналітичне мислення, сприяють експертній діяльності і є основним базисом професійного становлення судового експерта. Виконане дослідження закладає певні передумови для подальшого вивчення процесу професійного ста-

новлення майбутнього судового експерта, виділення його чинників, особливостей та феноменології; подальшого формування базисних вимог до проектування, розробки та впровадження інструментарію психолого-педагогічної підтримки цього процесу.

Література:

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4028-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994 №28 с.232
2. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва, 2009. 480 с.
3. Бродовська В.Й, Грушевський В.О., Патрик І.П. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник Київ, ВД «Професіонал», 2007. 512с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий : Учебн. пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. 336с.
5. Зозуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу: Українське право. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-zpitan-prava-problema-protsesualnogo-statusu/.
6. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль, 2018. С. 20–26.
7. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ, 2007. 28 с.
8. Кокун О.М. Особливості психофізіологічної готовності студентів до педагогічної діяльності залежно від їх спеціалізації. *Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка*. Київ : Міленіум. 2006. Вип. 28. С. 289–297.
9. Левитов Н.Д. Психология труда. Москва : «Учпедгиз», 1963 327 с.
10. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
11. Сегай М.Л. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник АПН*. 2003. № 2–3.
12. Толочек В.А. Современная психология труда : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 479 с.
13. Шевцов С.О. Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посібник. Київ, 2011. 332 с.

Safian D. V. Personal and professional establishment of a future legal expert

The study is devoted to the study of the actual problem of becoming a personality and professional competence of a forensic expert. It is revealed that at the present stage of judicial development, a forensic expert, as an important element of this process, should be ready to engage in further judicial activity and be able to effectively solve both personal and professional problems. All this depends not only on the knowledge acquired, the skills acquired, but also on some individual qualities, to which are used the concepts of "competence" and "competence", which correspond to the paradigm of a complex European education. As a rule, the phenomenon and structure of professional competence of a forensic expert are determined by taking into account the competence approach in the educational process of a higher education institution.

The pedagogical process in institutions of higher education should ensure the development of a competent forensic specialist who has all the necessary competencies to help the professional determine what manner of performance he has mastered, what he is prepared for, how he should improve himself.

In addition to professional knowledge, skills and abilities, great value is given to special abilities, skills and personal qualities that provide flexibility and dynamism of professional behavior, creativity in professional activity, independence in search and assimilation of new information and new professional experience. Particularly emphasized is the need to acquire the ability to make adequate decisions in becoming a forensic expert, in the absence of time and skills to interact optimally with other litigants.

The article defines the structure of the personality and professional readiness of the future judicial expert, identifies the personal qualities that the future judicial expert should be given, the problem of the structure of the personality and professional readiness of the future judicial expert is considered. The conditions that should be taken into consideration when preparing forensic experts at higher education institutions and during advanced training are highlighted.

Key words: *modern specialist, psychological aspects, personal qualities, professional competence, professional activity.*